

UOT 336.225.62: 330.564.22 (479.24)

Vergi yükünün sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri

Əkbərov Taleh Balağa oğlu*
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - vergitutma amillərinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqəsinin tədqiqi

Tədqiqatın metodologiyası - müqayisəli təhlil və sintez metodu

Tədqiqatın nəticələri - sahibkarlığın stimullaşdırılması üzrə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənəndirilməsi.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - Azərbaycanın təsərrüfat subyektləri üzrə vergi yükünü hesablamağa imkan verən daha təkmil metodikanın işlənib hazırlanması tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - sahibkarlıq fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi mənbə kimi istifadənin mümkünlüyü.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – sahibkarlığın stimullaşdırılmasında vergi mexanizmindən istifadənin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi

Açar sözlər: *sahibkarlıq fəaliyyəti, vergi mexanizmi, vergi yükü*

1. Giriş

Vergilər iqtisadi kateqoriya olaraq bir tərəfdən, dövlətin əsas gəlir mənbəyi kimi, digər tərəfdən isə şəxsi gəliri azaldan və məcburi xarakter daşıyan ödəmə kimi çıxış edir. Bu zaman vergilər fiziki şəxslərin və təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin alınmasına səbəb olduğundan, vergilərin səviyyəsi onların fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bu özünün bariz nümunəsini daha çox vergi amillərinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirdə göstərir. Odur ki, vergi amilləri ilə sahibkarlıq fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqəsinin məntiqi dialektikasının araşdırılması və müvafiq nəticələrin çıxarılması tədqiqatın əsas vəzifəsi kimi müəyyən edilmişdir. Bu baxım-

* Bakı şəhəri, AZ 1148, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi, 23.
akberovtaleh@yahoo.com

dan yanaşdıqda vergi yükünün sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi aktual xarakter daşıyır.

2. Vergi yükünün sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin nəzərə alınması zəruriliyi

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı xeyli dərəcədə ölkədə vergi sisteminin düzgün qurulmasından asılıdır. Təkmil vergi sisteminin formalaşması üçün isə mövcud vergi yükünün sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri müfəssəl olaraq tədqiq olunmalı, müvafiq nəticələr çıxarılmaqla optimal vergi yükünün müəyyən edilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılmalıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədilə dövlət tərəfindən minimal vergi dərəcələri müəyyən edilir və bununla da vergi yükü yumşaldılır. Vergi dərəcəsinin aşağı salınması nəticəsində müəssisələr sərəncamlarına əlavə dövrüyyə vəsaitləri əldə edir, onu yenidən reinvestisiya edərək əlavə gəlirlərin və deməli, həm də əlavə vergitutma bazasının yaradılmasında iştirak edirlər. Beləliklə, vergi dərəcələri aşağı salınmaqla vergitutma bazası genişlənir [9,s.48].

Məsələn, vergi daxilolmalarında mənfəət vergisi 2010-cu ildə 2000-cu ilə nisbətən 11,4 dəfə, 2005-ci ilə nisbətən 4,0 dəfə artaraq 1429,9 mln.manata çatmışdır ki, bu da 2009-cu illə müqayisədə 7,6 faiz çoxdur. Nəticədə vergi daxilolmalarında mənfəət vergisinin xüsusi çəkisi 2010-cu ildə 33,3 faiz təşkil etmişdir ki, bu da 2000 və 2005-ci illərlə müqayisədə müvafiq olaraq 8,7 və 8,3 faiz bəndi çoxdur [7].

Hər bir ölkədə dövlətin həyata keçirdiyi idxal-ixrac siyasəti mövcuddur. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə yeni məşğul olmağa başlayanlar xaricdən məhsul idxal edilməsinin əleyhinədirlər. Nəzəri cəhətdən sübut olunmuşdur ki, gömrük rüsumunu artırmaqla, müəyyən məhsulların xaricdən gətirilməsini tənzimləmək mümkündür. Eyni zamanda, həmin məhsulların respublikada istehsalına resursların qoyulması yolu ilə stimül yaratmaq olar. Lakin unutmmaq olmaz ki, əgər yerli məhsulun qiyməti aşağı düşürsə, xaricdən isə məhsul gətirilmirsə, onda inhisarçılıq meyilləri artacaqdır. Bu isə arzuolunmaz haldır. Çünki dövlət səy göstərir ki, ölkədə inhisarlar meydana gəlməsin, sahibkarlar arasında sağlam rəqabət olsun. Xarici ölkələrdən idxal olunan məhsullar müəyyən mənada rəqabəti tənzimləyir. Belə bir sual da meydana çıxır ki, ölkəyə əgər xaricdən keyfiyyətli məhsul gətirilsə, niyə buna imkan yaradılmasın? Yerli sahibkarlar öz məhsullarının qiymətlərini aşağı sala bilmirlərsə, onda ölkə əhalisi əziyyət çəkir. Əgər ölkəyə idxal olunan məhsullar yüksək keyfiyyətlidirsə, vergidən yayınmırsa, halal yolla gətirilsə, yerli məhsulla rəqabətə girirsə, qiyməti aşağı salırsa, onda bütün bunlar əhalinin həyat səviyyəsinə müsbət təsir göstərir, nəticə etibarilə, istehlakçıların hüquqları qorunur.

Ölkədə təkmil vergi sisteminin yaradılması əslində vergiyə cəlb olunan bazanı artırmaqdan, vergi dərəcəsinə aşağı salmaqdan, vergi gəlirlərini yüksəltməkdən, nəticə etibarilə, sahibkarlığa stimül yaratmaqdan ibarətdir. Prof. Ə.Q.Əlirzayevin təbirincə desək, vergi yükünün azalması sahibkarlığın xüsusi vəsaitlərini artırır, onun

qərar qəbulu üçün maliyyə imkanlarını təmin edir, dayanıqlı siyasətdə inkişafın müəyyən həddinə qədər vergi yükü müsbət meyillərə səbəb olur, lakin sonrakı vergi yükünün artması onun stimullarını ləngidir, təşəbbüskarlığı azaldır və inkişafın səmərəsizliyi amilinə çevrilir [1, s. 356].

Vergi yükü dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin nəticəsi olmaqla, ictimai həyatda vergilərin rolunu xarakterizə edən və ümumi vergi daxilolmalarının ÜDM-ə nisbəti kimi hesablanan ümumiləşdirilmiş göstəricidir.

Təcrübə göstərir ki, dövlət tərəfindən müəyyən edilən vergi yükü yüksək olduqda, bir çox hallarda ölkədə istehsal fəallığı aşağı düşür. Lakin bununla belə, vergi yükünün artımının sosial-iqtisadi inkişafa təsiri büdcə vəsaitlərinin necə istifadə edilməsindən asılıdır. Bəzi hallarda vergilər hesabına səfərbər edilmiş vəsaitlərlə dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlərin səmərəliliyi və cəmiyyət üçün əhəmiyyəti bu vəsaitlərin özəl bölmədə istifadəsinə nisbətən yüksək olur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bütün hallarda milli iqtisadiyyatda optimal vergi yükünün müəyyən-ləşdirilməsi həm dövlətin, həm də vergi ödəyicilərinin maraqlarının təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əksər hallarda vergi yükü səviyyəsini qruplaşdırarkən, vergi yükü 35%-dək olduqda normal, 36-45% orta, 46-55% yüksək və 55%-dən artıq olduqda isə yüksək hədd kimi qəbul olunur [7].

Onu da qeyd etmək ki, ölkədə son illər vergi yükünün azaldılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Statistik məlumatların təhlili dəstəyir ki, 2004-2008-ci illərdə vergi daxilolmalarının və büdcə gəlirlərinin illik artımı ÜDM-in illik artımına nisbətən daha üstün sürətlə inkişaf etmiş, 2009 və 2010-cu illərdə ÜDM-in illik artımı müvafiq olaraq 9,3% və 5,0% təşkil etmiş, vergi daxilolmalarında və büdcə gəlirlərində azalma baş vermişdir. Nəticədə respublikamızda vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi 2004-2010-cu illərdə 14-17 faiz civarında olmuşdur. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycanda vergi ödəyiciləri üçün vergi yükünün ağırlığı bir o qədər də böyük deyildir.

Digər tərəfdən isə qeyd etmək ki, vergi dərəcəsinin azaldılması da vergi yükünün aşağı salır. Belə ki, 2010-cu ildə mənfəət vergisinin dərəcəsi 20%-ə bərabər olmuşdur ki, bu da 2000-ci ildəki səviyyədən 7 faiz azdır. Müqayisə üçün deyək ki, hazırda Azərbaycanda mənfəət vergisinin dərəcəsi əksər inkişaf etmiş ölkələrdə olan səviyyədən aşağıdır. Belə ki, Fransada mənfəət vergisinin dərəcəsi 33,3%, Avstriyada 25%, İngiltərədə 28%, Belçikada 33% təşkil etmişdir [2, s. 7-15].

Bütövlükdə sahibkarlığın vergi yükünün azaldılması məqsədilə mənfəət vergisinin hesablanması progressiv üsulundan proporsional üsuluna keçilmiş və onun səviyyəsi tədricən 35%-dən 20%-ə endirilmiş, əlavə dəyər vergisi 28%-dən 18%-ə, fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin dərəcəsinin yuxarı həddi 55%-dən 30%-ə, həmçinin hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi 35%-dən 20%-ə endirilmiş, sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi hüququ əldə etmək məqsədləri üçün hüquqi şəxslərin vergi tutulan əməliyyatlarının

illik həcmi 150 min manat, fiziki şəxslər üçün isə 90 min manat müəyyən edilmişdir. 2014-cü ilə qədər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlar torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilmişdir [3]. Bundan başqa, 2009-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə bankların, sığorta və təkrar sığorta şirkətlərinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artmasına yönəldilmiş hissəsi mənfəət vergisindən azad olunmuşdur. Eyni zamanda, ölkə prezidentinin 27 oktyabr 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlərin gəlir vergisindən azad edilməsi haqqında” qanuna əsasən, banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlər 2010-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə gəlir vergisindən azad edilmişdir.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə vergilərin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin təhlili zamanı respublika iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tövsiyə olunur [4, s.142]. Hesab olunur ki, orta vergi yükünün səviyyəsi və vacib vergi növləri üzrə vergi dərəcələrinin kəmiyyəti müqayisə edilməməli, vergi ödəyiciləri kateqoriyaları arasında paylanma səviyyəsi və vergiyə cəlb olunan bazanın spesifik xüsusiyyətləri araşdırılmalıdır.

Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə makroiqtisadi səviyyədə müəyyənləşdirilən vergi yükü heç də həqiqi mənzərəni obyektiv əks etdirmir. Belə ki, ölkədə vergi tədiyyəçilərinin ödədiyi vergilərin ÜDM-ə nisbəti kimi hesablanan vergi yükü tədiyyəçilərin fərqli xüsusiyyətlərini, məsələn, onların gəlirlərinin əldə edilməsilə əlaqədar istehsal və tədavül xərclərinin strukturunu, istehsalın elm və fond tutumununun fərqli olmasını, rentabellik səviyyəsini və s. kimi vacib amilləri nəzərə almır. Ona görə də hesab edirəm ki, vergi yükünün mövcud qiymətləndirilməsi metodikaları təhlil olunmalı və biznes mühiti üçün müəyyən edilən vergi yükünün azaldılması məqsədilə təsərrüfat subyektlərinin vergi yükünün yeni metodikası işlənib hazırlanmalıdır.

3. Vergi mexanizminin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin əsas istiqamətləri

Hazırkı dövr ölkəmizdə iqtisadi və sosial inkişafın sürətli artımı ilə xarakterizə olunduğundan vergi mexanizmi də çevik və dəyişkən olmalıdır. O, həm də bütövlükdə stimullaşdırıcı xarakterə malik olmalı və istehsalçıda, sahibkarlarda istehsalın nəticələrinə stimulyar yaratmalıdır. Yalnız bu əsasda ölkədə dinamik iqtisadi və sosial inkişafın dayanıqlılığını təmin etmək olar. Ölkədəki vergi siyasəti və bu əsasda formalaşan vergi mexanizminin təhlili göstərir ki, mövcud vergi siyasəti Azərbaycan reallıqlarına uyğun daim təkmilləşdirilməli və daha çevik olmalıdır.

Bizim fikrimizcə, istehsal və xidmət sahələrinin xarakterindən asılı olaraq vergi dərəcələri və rüsumların səviyyəsi fərqləndirilməlidir. Xüsusilə də istehsal sahələri, o cümlədən əhalinin gündəlik həyatı tələbatını təşkil edən məhsullar istehsalı, çox

əməktutumlu və ölkədə böyük tələbat olan məhsullar istehsalı sahələri, strateji və nisbətən zərərli istehsal sahələri üzrə vergi dərəcələri və ödəmələrin səviyyəsi aşağı olmalı və əksinə dövlət güzəştləri və kredit verilməsi sahəsində onlara müəyyən üstünlüklər verilməlidir. İnkişaf etmiş Avropa ölkələrində və ABŞ-da belə sahələrin inkişafı məhz dövlətin xüsusi nəzarətində olur və onların inkişafı üçün daim lazımı şərait yaradılır. Bu ölkələrdə hətta sahələr üzrə qiymətlərin və vergi ödəmələrinin dərəcələri elə müəyyənləşdirilir ki, ölkədə sosial qruplar üzrə gəlirlərin səviyyəsində elə güclü fərq olmasın. Xüsusilə kənd əməkçilərinin (*fermerlərin*) iqtisadi və sosial vəziyyəti həmişə dövlətin nəzarətindədir. Məsələn, İsveçdə, Norveçdə, Fransada, Böyük Britaniyada və digər inkişaf etmiş Avropa ölkələrində kənd təsərrüfatı istehsalçılarına böyük güzəştlər edilir, onlar hər tərəfdən dövlət qayğısı ilə əhatə olunur və hətta bazarda məhsulların reallaşdırılmasında problem meydana çıxanda dövlət münasib qiymətlərlə həmin məhsulları alır və onları yaranmış böhran vəziyyətindən çıxarır [2]. Azərbaycanda da hesab edirik ki, belə bir yanaşmaya ehtiyac vardır.

Bunlardan əlavə, bizim fikrimizcə, bəzi vergi dərəcələri, o cümlədən əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi, mənfəətdən ayırmalar müəyyən dərəcədə aşağı salınmalıdır. Hesab edirik ki, ƏDV-nin hazırda 18%, aksizlərin bəzi hallarda yüksək səviyyədə müəyyən olması sahibkarlığın inkişafına lazımı şərait yaratmır, onun maliyyə imkanlarını məhdudlaşdırır və investisiya fəallığını zəiflədir.

İnvestisiya imkanlarının məhdud olduğu bir şəraitdə göstərilən vergi dərəcələri üzrə mövcud ödəmələr hələ də əksər sahibkarlar üçün müəyyən çətinliklər yaradır. Halbuki sahibkarlara indiki mərhələdə, əksinə geniş maliyyə yardımı lazımdır. Bu həm dövlət tərəfindən, həm də özəl maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməlidir. Belə ki, sahibkarlar ilkin mərhələdə öz təsərrüfatlarını qurmaq, müasir tələblərə uyğun istehsalı təşkil etmək üçün onların möhkəm maliyyə imkanları olmalıdır. İqtisadi inkişaf təmin edildikdən, sahibkarlar rəqabət aparmaq imkanlarına malik olduqdan sonra ümumi qaydada onlar vergi ödəmələrinə cəlb edilməli və fərdi güzəştlər götürülməlidir.

Onu da qeyd edək ki, vaxtilə elə vergi növləri tətbiq olunurdu ki, onlar istər hüquqi, istərsə də fiziki şəxslərin gəlirlərinin əksər hissəsini əhatə edirdi və onların sahibkarlıq fəaliyyətinə mənfi təsir göstərirdi. Bütün bunları nəzərə alaraq Vergi Məcəlləsində müəyyən vergi dərəcələri xeyli aşağı salınmış, Vergi növləri azaldılaraq 9-a endirilmişdir.

Fikrimizcə, bu istiqamətdə işi düzgün qurmalı və bir neçə ilin təcrübəsini elmi təhlil edib düzgün nəticəyə gəlmək lazımdır. Hesab edirik ki, diferensial yanaşmanı bərpa etməyə ehtiyac vardır. Bunu Azərbaycan reallığı tələb edir. Bəlkə də Avropa ölkələrində vergi siyasətində diferensial yanaşmağa elə böyük ehtiyac yoxdur. Çünki Avropa ölkələrinin əksəriyyətində ciddi region fərqləri yoxdur, regionlar üzrə istehsal, bazar, infrastruktur və servis xidmətləri şəraiti bir-birindən o qədər də fərqlənmirlər. Mərkəzlə perefəriyalar, şəhərlərlə kəndlər bu ölkələrdə istər ümumi

sosial-iqtisadi inkişaf baxımından, istər istehsal şəraiti və texnika-texnologiya baxımından, istər ixtisaslı kadr və əməyin intensivliyi baxımından, istərsə də istehsal infrastrukturu və xidmət sahələrinin inkişaf səviyyəsi baxımından elə köklü fərqlənmirlər. Təbii iqlim və torpaq kadastrı baxımından da regionlar elə ciddi fərqlənmirlər. Ümumiyyətlə, ictimai-iqtisadi inkişafın bütün sahələri üzrə regionlarda vəziyyət demək olar ki, eynidir və elə köklü fərqlər nəzərə çarpmır. Ona görə də bu ölkələrdə vergi siyasətində vahid yanaşma və vahid tariflərin tətbiqi bəlkə də mümkündür və burada elə bir problem yoxdur. Ancaq Azərbaycanda vəziyyət tamamilə başqadır, o yuxarıda deyilən bütün əlamətlər üzrə Avropa ölkələrindən əsaslı şəkildə fərqlənir.

Hesab edirik ki, regional yanaşma təkcə mənfəət vergisinin tətbiqində yox, o digər vergi növləri, o cümlədən ƏDV və aksizlərə də tətbiq edilməlidir. Məsələn, Bakıda fəaliyyət göstərən sahibkarlarla Gədəbəydə və yaxud Şəkidə fəaliyyət göstərən sahibkarlara eyni (18%) ƏDV-nin tətbiq edilməsi, bizim fikrimizcə, düzgün deyil. Ətraf rayonlarda, xüsusilə də dağ və dağətəyi rayonlarında ƏDV-nin aşağı salınmasına ehtiyac vardır. Nəzərə alsaq ki, ƏDV-nin ölkədə sahibkarlığın inkişafına təsiri güclüdür və onların maliyyə imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır, onda bu labüddür.

Kənd təsərrüfatı xammalı bazarında ƏDV-nin tətbiqi qiymətəmələgəlmə mexanizmi vasitəsilə vergi yükünün kənd təsərrüfatı müəssisələrinə ötürülməsinə gətirib çıxarır. Ona görə də hesab olunur ki, kənd təsərrüfatı xammalına və kənd təsərrüfatı istehsalında istifadə olunan maddi-texniki resurslara ƏDV-nin dərəcəsini aşağı salmaq məqsədəuyğundur [6,s.34].

Sahibkarlara kömək və iqtisadi inkişafa təkan baxımından vergi növlərindən biri olan sadələşdirilmiş vergi sisteminin də təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Hazırda Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin vergi dərəcəsi Bakı şəhəri üzrə 4%, digər regionlar üzrə isə 2% (*dövriyyədən*) müəyyən edilmişdir. Yük və sərnişin nəqliyyatında isə bu sahənin spesifikliyi nəzərə alınaraq hər bir daşınma növü üçün sadələşdirilmiş verginin tətbiq edildiyi ölçü vahidinə uyğun olaraq sadələşdirilmiş verginin aylıq məbləği (*manatla*) müəyyən edilmişdir [5].

Təbii ki, bu yeniliklər öz bəhrəsini verməklə və respublikada xırda və orta sahibkarlığın formalaşmasına böyük köməkdir. Bununla belə, bizim fikrimizcə, bu vergi növü üzrə də sahəvi xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır. Birinci növbədə isə istehsal və kommersiya fəaliyyətli vergi ödəyiciləri fərqləndirilməlidir. İstehsal xarakterli sahələrə üstünlük verilməlidir. Bu sahələrə üstünlük verilməsi və vergi güzəştlərinin tətbiqi təbii ki, bu sahələrdə sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir. Hazırda respublikada buna böyük ehtiyac vardır. İstehsal sahibkarlığına meyil gücləndirilməlidir. Bu məqsədlə, bizim fikrimizcə, istehsal xarakterli müəssisələr üzrə sadələşdirilmiş vergi tətbiqinin rüblük dövriyyə həddinin müəyyən qədər yüksəldilməsinə ehtiyac vardır.

4. Sahibkarlığın stimullaşdırılmasında vergi amilindən istifadənin təkmilləşdirilməsi

Vergi Məcəlləsinə görə hazırda respublikamızda bütün vergi növləri üzrə müəyyən azadolmalar və vergi güzəştləri nəzərdə tutulmuşdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, bu güzəştlərin əhatə sferası və mütləq həcmi o qədər də geniş deyil. Ölkədə sahibkarlığın inkişafına və iqtisadiyyatın güclənməsinə elə böyük təsir göstərmir. Lakin hesab edirik ki, bu müsbət addımdır və gələcəkdə ölkə iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə və sahibkarlığa daha geniş miqyasda təsir göstərəcəkdir. İqtisadi baza gücləndikcə, sahibkarlıq daha geniş miqyas aldıqca, təbii ki, bu faktorun təsiri daha güclü olacaq. Eyni zamanda, güzəşt dərəcələrinin artırılmasına da, hesab edirik, ehtiyac vardır. Çünki mövcud güzəştlər yuxarıda qeyd edildiyi kimi, o qədər də əsaslı stimula yarada bilmir.

Düzdür, güzəştlərin artırılması ilk mərhələdə müəyyən qədər vergi ödəyicilərinin və yığılan vergi həcmələrinin azalmasına səbəb olacaq. Lakin hesab edirik ki, bu müvəqqəti haldır və iqtisadi bazanın gücləndiyi və istehsal həcmiminin əsaslı surətdə genişlənməsi şəraitində hətta nisbətən aşağı vergi dərəcələri və güzəştlərlə yığılan vergilərin həcmi əvvəlkindən çox olacaqdır. Yəni azdan çox vergi almaqdansa, çoxdan az vergi almaq daha məqsədəuyğundur. Təcrübə göstərir ki, bu daha səmərəli yoldur və son nəticədə bunun effekti daha böyükdür.

Vergi sisteminin düzgün qurulması və təkmilləşdirilməsində ən vacib məsələlərdən biri də xarici investisiyaların respublikaya gəlişini təmin etmək, onların fəaliyyətinə əlverişli şərait yaratmaqdan ibarətdir. Təbii ki, bu sahədə respublikada xeyli işlər görülmüşdür. Ölkəmiz xarici investisiyaların həcminə görə MDB və Şərqi Avropa ölkələri arasında ən qabaqcıl yerlərdən birini tutur. Burada bizim fikrimizcə, 2 məsələyə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Əvvəla, çalışmaq lazımdır ki, investisiyalar əsasən istehsal sahələrinə cəlb edilsin, xüsusilə də dağ və sərhəd rayonlarının iqtisadi-sosial potensialını hərəkətə gətirmək üçün bu rayonlara axın gücləndirilsin, ikincisi, milli iqtisadiyyatımızın kompleks inkişafı məqsədilə mümkün qədər investisiyalar qeyri-neft sahələrinə yönəldilsin. İndiki şəraitdə respublikada buna böyük ehtiyac vardır.

Hazırda respublikamızda 5000-ə yaxın xarici hüquqi vergi ödəyiciləri vardır [7, s. 709]. Təbii ki, bu müsbət haldır. Lakin onlara əlavə vergi güzəştləri və kapital yatırımları üçün daha əlverişli şərait yaradılsa, onların sayı və qoyulan kapitalın həcmi daha da artar və müvafiq olaraq büdcə gəlirlərinin artmasına səbəb olardı. Ümumiyyətlə, vergi mexanizmi istər xarici, istərsə də daxili investorlar üçün geniş stimullaşdırıcı xarakterə malik olmalı, iqtisadi-sosial fəaliyyət üçün geniş şərait yaratmalıdır.

Beləliklə, hazırda ölkə qanunvericiliyinə görə, respublikada iki cür vergi sistemi tətbiq edilir:

- 1) Əsasən, orta və iri sahibkarlar üçün mövcud vergi sistemi;
- 2) Əsasən, kiçik sahibkarlar üçün sadələşdirilmiş vergi və uçot sistemi.

Hesab edirik ki, vergi sistemi sahibkarlığın formalaşması və inkişafına fəal xidmət etməli, milli iqtisadiyyatın formalaşması xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmalı, bütövlükdə ölkədə və onun ayrı-ayrı regionlarında mövcud olan iqtisadi və sosial şəraiti nəzərə alınmalıdır. Başqa sözlə desək, respublikadakı mövcud vergi sisteminin sahibkarlıq üçün səmərəsi, həvəsləndirici, qoruyucu, istiqamətləndirici rolu və sosial funksiyası daha da yüksəldilməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, vergi sistemində köklü islahatların aparılması, hər şeydən əvvəl, sahibkarlıq üçün vergi güzəştlərinin tətbiqini, mövcud dərəcələrin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutmalıdır. Hesab edirik ki, dövlət bu və ya digər təsərrüfat subyektlərinə, iqtisadi fəaliyyətin həvəsləndirilməsi nəzərdə tutulan bu və ya digər sahələrə münasibətdə dünya ölkələrində olan mövcud vergi güzəştlərinin aşağıdakı formalarına üstünlük verməlidir.

- bəzi vergilərin (*xüsusən də mənfəət vergisinin və ƏDV-nin*) dərəcələrinin daha da aşağı salınması imkanlarının tapılması;
- iqtisadi fəaliyyətin həvəsləndirilməsi nəzərdə tutulan real sektor sahələrində çalışan müəssisələr üçün fəaliyyətinin, əsasən, ilk dövrlərində müxtəlif vergi güzəştlərinin tətbiqi, habelə vergilərdən azad etmə;
- respublikanın iqtisadi regionların inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə burada sahibkarlıq subyektlərindən toplanılan vergilərin bir hissəsinin yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında saxlanması;
- respublikanın zəif inkişaf etmiş, habelə strateji əhəmiyyətli regionlarına sahibkarlar tərəfindən yönəldilmiş investisiyalara güzəştli vergi tətbiqi;
- vergi yoxlamalarının seçmə qaydasında və bunun üçün əsaslı səbəb olduğu zaman aparılması və s.

Bununla yanaşı, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət tərəfindən kiçik sahibkarlığa kömək edən bir çox iqtisadi subyektlər üçün, o cümlədən kiçik sahibkarlığa kömək fondları, investisiya və lizinq şirkətləri, kredit və sığorta təşkilatları, reklam və informasiya müəssisələri və s. üçün də bir sıra vergi güzəştləri həyata keçirilir. Hesab edirik ki, dünya ölkələrinin vergi siyasəti sahəsində bu təcrübəsi də diqqətdə saxlanılmalıdır.

Lakin onu qeyd etmək ki, beynəlxalq təcrübənin hər hansı formasından istifadə zamanı onları kor-koranə tətbiq etmək, olduğu kimi təkrarlamaq düzgün olmazdı və gözlənilən səmərəni verməzdi. Ona görə hesab edirik ki, konkret olaraq vergi güzəştləri sahəsində dünya ölkələrinin təcrübəsi iqtisadi inkişafımızın hazırkı mərhələsinin tələbləri qarşıya qoyulan vəzifələrin xarakteri və reallaşdırma istiqamətləri ilə üzvi şəkildə əlaqələndirilməlidir.

Bu güzəştlərə fəaliyyətinin ilk dövrlərində istehsalla məşğul olan, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi zəruri olan sahələr, iqtisadi regionlar və fəaliyyət növləri üçün aşağı və fərqli vergilərin tətbiqi, müəyyən müddətə vergidən azad etmə və s. daxildir.

5. Nəticə

İqtisadi islahatlar dövründə Azərbaycan Respublikasında vergitutmanın baza prinsiplərini və sistemini təhlil etməklə belə qənaətə gəlmək olar ki, hazırda vergi siyasətini aparmaq üçün başlıca olaraq, vergilərin fiskal və tənzimləmə funksiyaları arasında optimal nisbətə nail olmaq lazımdır. Onu da qeyd edək ki, müxtəlif sahə müəssisələrinin maliyyə və investisiya siyasəti göstəricilərinin əsasında vergi qanunvericiliyindəki dəyişikliklərin mənfəətdən vergi üzrə vergi bazasının formalaşmasına təsiri üzrə informasiya modelinin işlənilib hazırlanması xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Mənfəət vergisi dərəcəsinin aşağı salınması əsasən ümumstimullaşdırıcı təsir göstərir, vergi tənzimlənməsinin digər aləti olan vergi güzəştləri təsərrüfat subyektlərinin investisiya fəaliyyətinə məqsədyönlü təsir göstərir. Bu zaman güzəştin konkret tərkibi və dərəcənin ölçüsü ölkənin maliyyə vəziyyətindən, vergi siyasətinin məqsədlərindən asılıdır ki, bu da sənaye ölkələrində mənfəət vergitutmasının təkamülü ilə də təsdiq olunur. Dərəcənin aşağı salınması iki mövqedən sahibkarlığın fəal stimullaşdırılması və vergi daxilolmalarının azaldılması mövqelərindən nəzərdən keçirilməlidir. Bundan başqa, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində mənfəət vergisi üzrə diferensiasiya tətbiq etmək vacibdir. Ona görə ki, vahid verginin tətbiqi onları qeyri-bərabər təsərrüfat şəraitinə salır ki, bu da ədalətlik prinsipinin pozulmasına gətirib çıxarır.

Diferensiallaşdırılmış dərəcənin üstünlüyü sahibkarın iqtisadi fəaliyyətinə təsir göstərən müxtəlif obyektiv amillərin nəzərə alınması mümkünlüyü, nöqsanı isə vergi inzibatçılığının mürəkkəbləşməsi sayılır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əlirzayev Ə.Q. İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyillər və perspektiv istiqamətlər. Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2005, 538 s.
2. Тютрююков Н.Н. Налоговые системы зарубежных стран; Учебник, издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2009, 176 с.,
3. Mustafayev Ş. "Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsində", "Azərbaycan" qəzeti, 28.01.2010.
4. Kəlbəyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri (*Monoqrafiya*). Bakı, "Elm", 2005.
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (2009), Bakı: Qanun nəşriyyatı, 415 s.
6. Провалова Л.П., Понкратов В.В. Отдельные аспекты совершенствования налоговой политики // М.: Финансы, № 4, 2010.
7. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2011. "Səda" Bakı, 2011.
8. Экономическая и национальная безопасность; / Под ред. Е.А.Олейникова, М., "Экономика", 2004, 768 с.
9. Rzayev P.Q. Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında vergi tənzimlənməsinin rolu//Azərbaycanın vergi xəbərləri, 9.2011.

Акперов Талех Балага оглы

докторант Бакинского Государственного Университета

Воздействие налогового бремени на предпринимательскую деятельность
Аннотация

Цель исследования - исследование взаимосвязи налогооблагаемых факторов и предпринимательской деятельности

Методология исследования - метод сравнительного анализа и синтеза.

Результаты исследования - определение направлений совершенствования налогового механизма.

Ограничения исследования - требуется разработка более совершенных методов, позволяющих вычислить налоговое бремя по хозяйственным субъектам Азербайджана

Практическая значимость исследования - возможность использования налогового регулирования предпринимательской деятельности как научный источник.

Оригинальность и научная новизна исследования – определение приоритетных направлений налогового механизма в стимулировании предпринимательства

Ключевые слова: *предпринимательская деятельность, налоговый механизм, налоговое бремя.*

Akberov Taleh Balaga oglu

Baku State University

Influences of tax burden on enterprise activity
Abstract

Purpose - research of interrelation of taxable factors and enterprise activity.

Methodology - methods of the comparative analysis and synthesis.

Findings - the tax incentives for businesses to identify ways to improve the system.

Research limitations - working out of more perfect methods allowed calculation of tax burden on economic subjects of Azerbaijan is required.

Practical implications - possibility of use of tax regulation of enterprise activity as scientific source scientific.

Originality/value - the use of tax mechanisms to stimulate entrepreneurship in the determination of priorities.

Keywords: *entrepreneurial activity, tax mechanism, tax burden.*

JEL Classification Codes: E62, H21, H3

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 03.07.2012.

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.07.2012.

Çapa qəbul olunmuşdur: 29.08.2012.